

Dr. Josef Kaizl narodil se dne 10. června 1854 ve Volyni jakožto syn kontrolora při c. k. berním úřadě, Eduarda Kaizla. Byl nejstarším ze sedmi sourozenců. Vychování jeho bylo od dětství převážně české, ačkoliv matka jeho, rodem Němkyně od bavorských hranic, nikdy se nenaučila česky psátí, a děti jí až do smrti její v roce 1898 nepsávaly jinak než po německu.

Školní své vzdělání započal Josef Kaizl na německé hlavní škole v Rumburce, kam byl jeho otec r. 1858 jakožto berní přeložen, a po novém přeložení otcově do Ústí n. O. poslán Josef k tetičce do Prahy, kde chodil do hlavní farní školy u P. Marie Vítězné v Karmelitské ulici, zprvu do německé, pak do české, na počátku r. 1863 pak vstoupil do c. k. gymnasia na Malé Straně, jež bylo do r. 1866 ústavem utrakvistickým, potom však německým s češtinou pouze jako předmětem obligátním. Na německé hlavní škole činila mladičkému Kaizlovi potíže němčina, a ani potom na nižším gymnasiu nepatřil k žákům vynikajícím. Působením svého strýce a spolubydlitele, tehdy kandidáta advokacie JUDra, Edmunda Břet. Kaizla, muže světa znalého a zejména překlady z angličtiny i literárně činného, Josef Kaizl již jako gymnasista byl uveden do společnosti Vojty Náprstka »U Halánků« a do Amerického klubu dam, r. 1865 založeného, počal se záhy učití angličtině a zajímatí se o anglickou literaturu. Na podzim r. 1868 počal Josef Kaizl chodit do šesté třídy tehdejšího piaristického gymnasia v Litomyšli, kam byl otec jeho již před rokem přeložen. V historické Litomyšli se starobylou kolejí, s cílým a volným ruchem studentským, kde gymnasisté již tehdy odebírali a četli české knihy a časopisy, chodili do divadla a potajmu i o básnění se pokoušeli, Kaizl dle vlastního doznání teprve se z dítěte stal studentem, ctízádným, ale »též dobrého srdce a dobrých snah pro vlast a všeobecnost«, jinochem vlastenecky nadšeným, který v 15 letech věku, r. 1869, si píše do zápisníku: »Jsem jinoch, a musím teprve se siliti, se připraviti, by mužem jsa bych mohl vlastní spláceti, čehož mi byla poskytla ... To píší, jinoch — dejž Bůh, bych, muž nebo stařec, zde mohl dokončiti, spokojen jsa skromně s sebou, a napsati, že nikdy neuhnul jsem se od dráhy své, že chtěl jsem prospěti a oslaviti vždycky vlast — kéž je mi los ten!« Vedle angličtiny počíná se učití i ruštině a polštině, v 14½ letech skládá své první básně a počíná i činohru »Libuši«, překládá poesii anglickou a německou — pokusy ovšem literárně bezcenné — a obírá se studiem dějin, zvláště anglických, a jako absolvovaný sextán cítí se novými známostmi u Náprstků o prázdninách r. 1869 pobádán k pozdějšímu působení nejen literárnímu, nýbrž i politickému.

Po opětém přeložení otcově na Smíchov vrátil se i Kaizl septimán na své známé gymnasium malostranské, kde pak — studuje pilně moderní řeči, obíraje se velkými básníky anglickými a německými, zároveň však čítaje české klasiky, aby se zdokonalil v češtině a v české literatuře — 19. července 1871 složil maturitu. V říjnu 1871 dal se zapsati na právnickou fakultu pražské university Karlovy-Ferdinandovy, kde již tehdy ze sedmi českých profesorů čtyři (Tomek, Randa, Ott, Zucker) konali přednášky české. V červenci 1873 podrobil se státní zkoušce historickoprávní, v prosinci 1875 rigorosu judičijnímu, v dubnu 1876 historickoprávnímu a v červnu 1876 státovědeckému, dne 3. července 1876 byl pak promován na doktora veškerých práv. Jako právník odbyl si v r. 1874-5 dle tehdejšího branného zákona i jednoroční službu vojenskou u zásobovacího vojenského sboru v Praze, stav se potom rezervním c. k. akcesistou. Ač byl nucen vydělávati si živobytí nejprve v advokátní kanceláři strýcově a od ledna 1876 jako domácí učitel u hraběte Buquoye, nespokojil se pouze návštěvou alespoň většiny přednášek a konáním zkoušek, studoval světové básníky, zdokonaloval se ve francčině i angličtině a r. 1874 seznamoval se i s italštinou, vnikal v logiku a psychologii, četl Palackého Dějiny, stopoval vůbec pilně veškeré zjevy české literatury a vedle stálých pokusů v poesii a beletrii počal zabývatí se přípravami pro činnost vědeckou — chtěje zprvu státi se profesorem práva římského, ve čtvrtém roce práv však vlivem Bráfovým získán byv pro politickou ekonomii, náležel k nejpilnějším členům odboru pro studium národního hospodářství, k podnětu Bráfovu při Spolku českých právníků »Všehrd« na

podzim r. 1874 založeného. Obdržev státní stipendium k návštěvě cizozemských universit jakožto přípravě pro docenturu strávil školní rok 1876-7 na universitě štrasburské, kde tehdy hlava »novohistorické školy« národohospodářské, Gustav Schmoller, soustřeďoval kolem sebe mladé talenty, naváděje je k badání hospodářkohistorickému. Vlivu Schmollerovu poddal se i Kaizl — ostatní národohospodáři, jež rovněž poslouchal, Schmollera o něco mladší profesor Knapp i tehdejší soukr. docent Stieda, daleko méně na něho působili — v státovědeckém semináři Schmollerově Kaizl nejednou referoval o přečtených spisech vědeckých, tam počal také sbíratí látku pro první obsírnější svou studii, pro níž mu Schmoller vybral za téma dějiny bavorské živnostenské politiky a za níž mu byla udělena r. 1878 cena university štrasburské. Po některém přepracování, jak píše Bráf, vyšla pak Kaizlova studie r. 1879 tiskem ve Schmollerových »Forschungen« pod názvem, od Schmollera zvoleným, »Der Kampf um Gewerbereform und Gewerbefreiheit in Baiern 1799—1868«.

Za pobytu v cizině zemřel mu otec, hmotné poměry četné rodiny byly velmi neutěšené, na jakoukoliv podporu z domova nebylo lze spoléhati, naopak byl mladý doktor nucen přispívati matce k udržování domácností, nejistá cesta k profesuře setkávala se s odporem příbuzných, kteří spatřovali výhodnější pro něho existenci v advokacii, i vstoupil Kaizl do praxe advokátní, z níž byl arcí koncem r. 1878 na čas vyrušen povoláním k vojenské službě do Slavonského Brodu za bosenské okupace.

Ještě než Kaizlova studie vyšla tiskem, zaslal ji, jak dopouštěly tehdejší předpisy habilitační, dne 31. ledna 1879 v rukopisu právnické fakultě tehdy ještě národnostně nerozdělené pražské university za účelem habilitace pro obor politické ekonomie. Habilitační záměr Kaizlův potkal se s obtížemi. Hlavnímu referentu, prof. Jonákoví, nezdál se spis ryze historický dostatečným podkladem pro úsudek o theoretické způsobilosti, i doplnil Kaizl k radě Randově svoji žádost koncem května kratší dodatečnou, rovněž rukopisnou, prací »Der Geldcapitalzins und die Theorie und Praxis seiner gesetzlichen Beschränkung«, z níž výtah otiskl potom Kaizl jako svoji českou prvotinu národohospodářskou pod názvem »O úroku a lichvě« ve Vlčkově »Osvětě« 1879, str. 965—976. Avšak ani tato »skizka« nedostačovala překonati odpor referentův, prof. Jonák v delším referátě práce Kaizlovy rozhodně odmítl, zvláště se stanoviska statistického, kdežto korreferent jeho, Em. Sax, tehdy právě po ranné smrti Ríchterově na pražskou universitu povoláný, po přísném a důkladném rozboru uznal obě práce společně za dostatečné podklady habilitace pro národohospodářskou theorii a politiku, v profesorském sboru, většinou německém, pak Kaizlův příznivec Randa pomohl referátu Saxovu, podepřenému příznivými úsudky tří národohospodářských kapacit německých, Wagnera, Schmollera a Schäffleho, k jednomyslnému přijetí proti jedinému hlasu Jonákovu. Stejný postup opakoval se i při dalších stupních aktu habilitačního, Kaizlovo kolokvium habilitační i zkušební přednáška na téma »Begriff der Grundrente« uznány vždy proti hlasu Jonákovu za dostatečné a k návrhu prof. sboru dru. Kaizlovi usnesením mín. vyučování venia legendi z politické ekonomie s vyloučením finanční vědy udělena.

Počátkem šk. roku 1879—80 zahájil nový docent své přednášky universitní, první čtyři semestry česky a německy. Byly to německy m. j. repetitorium politické ekonomie, zemědělská politika, národohospodářské praktikum, národní hospodářství, rakouská obchodní politika od 18. století až po naše dni, a česky politika tržební, nauka o mzdě a otázka dělnická, zřízení živnostenské, dějiny literatury národohospodářské (socialismus), theorie socialismu.

Hledaje zaměstnání, které by se s jeho vědeckými aspiracemi spíše snášelo než koncipientství v advokátní kanceláři, ucházel se Kaizl na podzim 1879 o místo koncipisty u zemského výboru království českého, kteréž také pro svoji kvalifikaci i přímluvou vlivných kruhů politických obdržel a dnem 1. února 1880 nastoupil, byv přidělen do oddělení přisedícího prof. A. O. Zeithammera.

V únoru 1882 Kaizl převzal po Bráfovi a s doporučením Bráfovým přednášky o hospodářství národním a obchodní statistice v druhém a třetím ročníku Českoslovanské Obchodní akademie v Praze s honorářem ročních 500 zl., jež konal »na základě vlastní učební knihy, resp. vlastních explik«, ale jen do konce šk. roku 1882-3 — nelíbilo se mu tam, že »člověk musí se s k . . . zlobiti a vůbec po kantorsku si počínati« —, a rovněž po resignaci Bráfové na právnickonárodohospodářské přednášky jeho

na české technice v Praze byl Kaizl po návrhu Bráfově k usnesení profesorského sboru této vysoké školy jmenován ministerským vynesemím ze dne 11. října 1882 honorovaným docentem hospodářství národního, obchodní a průmyslové statistiky i zákonů stavebních a železničních s honorářem ročních 870 zl., i zahájil své technické přednášky dnem 6. listopadu 1882.

Chtěl-li se státi universitním profesorem, musil Kaizl nutně doplniti veniam legendi na celý obor politické ekonomie, i pustil se vedle menších prací rázu referátového do obsáhlejších studií k novému spisu z oboru vědy finanční. Byla to monografie »Die Lehre von der Überwälzung der Steuern« (1882), spis nyní po dřívějším historickém díle Kaizlově ryze abstraktní methodou sepsaný, nad nějž lepšího nic z péra jeho nevyšlo a který jest trvalým obohacením vědy národohospodářské. Aby ukázal, že deduktivní methoda jeho nového spisu neznamena trvalý odklon od historické metody a školy jeho štrasburského učitele a příznivce, připsal ji Kaizl veřejně Schmollerovi.

Vedle tohoto spisu předložil Kaizl k rozšíření habilitace ve formě článku psaný referát o šesti literárních zjevech německých, francouzských i anglických (i o jednom českém, Maixnerových Otravách lihem z r. 1880), otázky alkoholismu se týkajících, pod názvem »Zur Literatur des Alkoholismus«, otisklý v Conradových »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«.

Žádost, dne 15. července 1881 podaná, byla vyřízena již na samostatné universitě české, na kterou Kaizl při rozdělení staré university Karlovy-Ferdinandovy zákonem z 28. února 1882, ř. z. čís. 24., přestoupil. Profesorský sbor české fakulty právnické po referátě prof. dra. Bráfa jako hlavního referenta a prof. dra. Talíře jakožto korreferenta usnesl se dne 28. listopadu 1882 o rozšíření veniae docendi, jež ministerstvem vyučování dne 12. ledna 1883 schváleno; a současně podán ministerstvu návrh na jmenování Kaizla mimořádným profesorem.

Hned 3. března 1883 byl Kaizl skutečně jmenován mimořádným profesorem politické ekonomie na právnické fakultě c. k. české university v Praze, zatím však bezplatným. Teprv po několikeré vlastní žádosti a po intervencích politických kruhů dostal nejvyšším rozhodnutím z 20. dubna 1884 roční plat 1200 zl. s aktivním přídavkem ročních 420 zl., avšak teprve s platností od 1. ledna 1885. Kaizl, maje o nejnnutnější potřeby prozatím postaráno honorovanou docenturou technickou, nečekal, hodlaje se věnovati výhradně činnosti učitelské, na splatnost svého profesorského platu, nýbrž vystoupil ze služeb zemského výboru již koncem července 1884.

Od svého jmenování mimořádným profesorem universitním přednášel Kaizl dle učební osnovy po celou dobu, co na právnické fakultě působil, pokud nebyl později zabrán výkonem mandátu poslaneckého, povinná kollegia národní hospodářství, finanční vědu a vědu správní, která tehdy zastupovala dnešní národohospodářskou politiku. Toliko v letním běhu 1887 četl o důchodech státních a budgetu, kteréhožto kollegia v této podobě pak nikdy již neopakoval.

Přednášeje národní hospodářství držel se Kaizl až po zimní běh 1886-7 své zatím vydané knihy »Národní hospodářství«, kterou později nahradil litografiemi, k novějšímu vývoji národohospodářské theorie přihlížejícími. Ve finanční vědě rovněž litografie časem doplňovaly vydané části jeho tištěné »Finanční vědy«. U správní vědy do roku 1890 nebylo Kaizlových litografií a podobně ani u přednášek jeho monografických. V těch případech formou jeho přednášek byl rychlý diktát, jen zřídka vsunutými poznámkami doplňovaný, posluchači jen poněkud zběžněji píšícímu bylo však možno přednesu doslova věrně stačiti. I obsah i forma výkladu svědčily o jejich propracovanosti, úsečná, druhdy rozhodná a smělá mluva imponovala stejně jako jeho výrazná tvář. Kaizl neměl té živosti přednesu, která vyznačovala výklady Bráfovy. Při přednášce stával klidně opřen o pultík katedry, na němž rozložena byla jeho skripta, za to tím oduševněleji zářily jeho oči za skřipcem s tmavou kostěnou obrubou a jeho tvář, hustým neuhlazeným vlasem a vousem vroubená tvořila výmluvné pozadí každé sarkastické poznámce, jimiž hojně kořenil své výklady. Na technice, kde praktický účel přednášek i slabší frekvence dovolovaly volnější formu a hojnější úchytky od předepsané látky, Kaizl přisedával k posluchačům do lavic a přednášky, zvláště národohospodářské, dostávaly ráz rozhovoru o časových otázkách hospodářských bez přísné systematiky.

Posluchačů nemíval Kaizl valně — přednášel soustavně jen v krátkých letech své prázdně politické, byl většinou posluchačům neznám a zřídka zkoušel¹ — ale kroužek, jež získal, dovedl upoutati a učiniti se mu nezapomenutelným.

Podobně na technice, kde pravidelná hojná návštěva patří jinak ke chvalným tradicím, čtení o politickém hospodářství Kaizl sám v říjnu 1886 v úředním dopise nazývá »nepovinné a velmi málo navštěvované kolegium«, a v letním běhu 1889 přednášek o průmyslové statistice ani nekonal, jelikož přes řádné jich vyhlášení »nenalezl se, kdo by se zapsati dal«, jak sám Kaizl rektorátu oznámil.

Seminární cvičení, jež Kaizl konal jen v letním běhu 1885, 1889, 1890 a 1891, omezovala se většinou na poznávání nové a základní literatury národohospodářské a za seminární práce ukládal celkem jen obsahy významných knih základních, probírány také však časové otázky hospodářsko-politické (vyrovnací úmluvy rakousko-uherské, obchodní smlouvy a pod.).

Záhy však po jmenování mimořádným profesorem odvolán byl Kaizl ze síní universitních do arény politického života. Dne 4. června 1885 zvolen byl při všeobecných volbách do říšské rady poslancem za městský volební okres Čáslav-Kutná Hora, přes mládí své — bylo mu teprve právě 30 let — bez větší námahy agitační a bez vážných protikandidátů, jaksi representant mladé politické generace strany staročeské.

Jsa vlastně jediným theoreticky vzdělaným odborníkem »Českého klubu« v otázkách národohospodářských a sociálněpolitických, připravuje se vždy bedlivě historicky i theoreticky na všechny otázky; jež byly právě na říšské radě projednávány, a vynikaje zároveň smyslem žurnalistickým i talentem organizačním, Kaizl záhy přes neveliké s počátku řečnické vlohy své nabyt v parlamentě významného postavení. Byla také velice příznivá doba pro uplatnění se vzdělaného odborníka hospodářskopolitického, doba hospodářského přetvořování se Rakouska: reforma živnostenského řádu, dělnická ochrana a pojišťování, uherské vyrovnání, ochranný směr obchodní politiky, postátnění železnic, projekty reformy valutní a daňové, všude příležitost vyniknouti.

Kaizl dovedl se také ihned náležitě uplatnit. Při jednání o obnově bankovního privilegia hájil r. 1886 v Českém klubu i v plenu sněmovním houževnatě i požadavky českými obchodními komorami vznesené, dne 24. března 1887 podal ve sněmovně hotovou osnovu zákona o veřejných skladištích, čímž pobídl vládu podati vlastní zákonnou předlohu (po složení mandátu povolán potom do ankety v prosinci 1887 o úpravě veřejných skladišť ministrem obchodu svolané), přimlouval se za hlubší státovědecké vzdělání administrativních úředníků při centrální správě, horlivě mluvil a psal pro zřízení dělnických komor v Rakousku, jímž ukládal býti též zástupkyněmi zájmů výrobních. Kaizlovy řeči k zákonné předloze o nemocenském pojišťování dělnickém patří k jeho nejkrásnějším a nejpropracovanějším, pro svou studii o rakousko-uherském vyrovnání byl Českým klubem vedle staršího dra. Karla Matuše kandidován a dne 16. října 1886 zvolen do deputace kvotové.

Jen něco přes dvě léta podržel však mandát. Roztrpčen žurnalistickými boji proti realistům, k nimž i on se hlásil — Národní Listy tehdy v serii článků »Filosofové sebevraždy« zařadily jej 23. dubna 1887 mezi národní nihilisty, zvaly »mladým výtečníkem«, který »nechce si pokaziti svou rychlou, ničím neomluvitelnou kariéru«, který »renommuje německým materiálem problematické 'vědy', jež lze v několika týdnech vyčísti z četných příručních knížek, zvaných 'Vademecum der Nationaloekonomie', fortelným poslancem a mladým ctižádostivým štrébrem atd. («es möchte kein Hund so länger leben«, poznamenal si tehdy svým drastickým způsobem Kaizl do zápisníku) — zabýval se Kaizl již v červenci 1887 myšlenkou resignace na mandát poslanecký, kterou mu vnukaly i vnitřní poměry v Českém klubu. Háje naproti politickému oportunistu tu poněkud doktrinářsky stanovisko theoreticko-politické, tu důslednost jednou zaujatého postupu radikálního, octnul se se svým klubem

¹ Dne 18. října 1879 píše: »Plných sedm jich tam sedělo, pozorně poslouchalo a psalo diktát«, v dubnu 1880 si poznamenává: »v repetitoriu platcích 8, v tržební politice 7«. Nejinak bylo, i když se později stal profesorem; v zimním běhu 1888-9 poslouchalo nás jeho správní vědu dokonce jen asi pět.

v rozporu pro Gautschovy školské ordonance a po čtvrt roce také skutečně 12. října 1887 mandát složil. Byv zklamán v očekávání, že voličové, kteří ho byli k energickému postupu nabádali, prostě z povinnosti jej budou volití znovu, odstoupil v poslední dny před volbou z volebního zápasště a na jeho místo zvolen dne 17. ledna 1888 dr. Josef Herold.

Také mandátu do zemského sněmu za obchodní komoru pražskou, v září 1887 vlivnými členy jejími mu nabídnutého, nezískal pro odpor maloživnostníků, stojících pod vlivem Nár. Listů. Platil tehdy pod dojmem útoků mocného denníku českého vůbec za vlašného vlastence českého.

Prázdeň politická jen na krátko vrátila jej zaměstnání vědeckému a učitelskému. Nicméně spadá v tuto jeho životní dobu vydání Finanční vědy (1888), spisek o nápravě rakouské měny (1890), statě o hospodářské theorii hodnoty a o pokrocích socialismu v Athenaeu, spisek o postátnění železnic v Rakousku a j.

Pocituje za boje o mandát proti Staročechům v r. 1887 potřebu vlastního časopisu, spojil se s Masarykem a Kramářem k přeměně kulturně-kritického čtrnáctidenníku »Času« v politický a hospodářsko-politický týdeník, jehož byl v prvých dvou letech (1889 a 1890) jeho vycházení skutečným řídícím redaktorem, napsav do něho pod vlastním jménem nebo pod různými značkami i bez nich řadu úvodních článků politických i národohospodářských, většinou rázu analytického a břitce kritického, drobné zprávy, polemické noticky a pod.

V srpnu 1890 byl Kaizl opětně zvolen do říšské rady za pražskou obchodní komoru a v prosinci téhož roku vstoupil do klubu neodvislých poslanců českých, po rozpuštění sněmovny a vypsání nových voleb v březnu 1891 Kaizl spolu s druhými politickými vůdci strany realistické, Masarykem a Kramářem, stál již po boku vítězné tehdy strany mladočeské. Dne 4. března byl proti staročeskému kandidátu Kaizl zvolen říšským poslancem za městskou skupinu Karlín-Smíchov a tamtéž zvolen i při pozdějších volbách v roce 1897. Od r. 1895 byl i poslancem na zemském sněmu za Karlín — byl zvolen také na Smíchově — a přišel záhy k sněmu s novou, přímo jaksi revoluční myšlenkou o zavedení progresivní soustavy zemských přírážek, kterou chtěl zabezpečiti zemským financím trvalý důchod asi 2 a půl mil. zl. ročně. Ideou však stěží pronikl již v klubu, dokonce pak zapadla v sněmu samém.

Od té doby převažovala u Kaizla činnost politická téměř naprosto. V nesnadném tehdy postavení mladočeské strany v parlamentě vídeňském Kaizl svou inteligencí a pracovitostí, svými vědomostmi i schopností organisační straně i národu prokázal veliké služby a dobyl si znenáhla vůdčího místa v české delegaci i obecné vážnosti v celé sněmovně. Arci, kdežto ještě před málo léty v rozporech mezi hospodářskopolitickými prospěchy a obecnopolitickými zájmy nebýval ochoten činiti právě těmto zájmům ústupky na úkor oněch, nyní za zásadně opozičního stanoviska, českou delegaci v souhlasu se smýšlením národa zaujatého, musil potírati leccos, s čím jako theoreticky vzdělaný národohospodář uvnitř v zásadě sympatisoval; tak zejména v otázkách reformy valutní a daňové.

Profesorem zůstával Kaizl i na tribuně parlamentní. Nedostávalo se mu vřelosti, výmluvnosti, životnosti a pohotovosti velikých řečníků politických. Býval co do »anglické suchosti« srovnáván s Plenerem. Jeho řeči vynikaly však, byť ne skvělým přednesem, který až příliš často svádívá k povrchnosti, pečlivou přípravou a hlubokým proniknutím předmětu — Kaizl patřívá vždy k nejpilnějším a nejsvědomitějším pracovníkům parlamentním a bedlivě stopoval všechny události i všechny řeči v parlamentě pronášené — vynucovaly si pozornost a dosahovaly zamýšleného efektu ve sněmovně jako v síních školních.

Pokud mu dovolovaly poměry na říšské radě, Kaizl zajížděl i jako poslanec do Prahy, aby alespoň částečně zadost učinil svým učebním povinnostem na universitě a na technice. Ale čím více byl stažen v popředí činnosti politické, tím více krok za krokem odumíralo jeho učitelské působení. To bylo též jednou z příčin, že Kaizl na jmenování řádným profesorem universitním čekal přes třináct let. Teprve v sezení profesorského sboru české právnické fakulty dne 5. listopadu 1896 bylo k návrhu prof. A. Randy, který se opíral o příznivé dobré zdání Bráfovo stran vědecké kvalifikace Kaizlovy, usneseno navrhnouti ministerstvu Kaizla za řádného profesora s tou podmínkou, že ministerstvo nepova-

žuje nevykonávání učitelského úřadu po dobu parlamentární kampaně za překážku dosažení ordinariátu. I potom však věc setkávala se s průtahem, a teprve dne 5. července 1897 byl Kaizl jmenován řádným profesorem politické ekonomie na české universitě, a to ještě s právní platností od 1. ledna 1898. Kaizl čekal své jmenování již v dubnu (v tu dobu jednalo se zároveň o jeho povolání za ministra do kabinetu Badeniova). Když konečně jmenování jeho dne 9. července 1897 v úředním listě vyšlo, Kaizl v poděkovacím dopise ministru vyučování Gautschovi otevřeně pověděl, že vlastně jen konečně odstranil křivdu, a dal »mu cítiti mezi řádky, že to měl dávno udělati«.²

Na technice, kde Kaizl stále až do svého povolání za ministra financí formálně podržel honorovanou docenturu hospodářství národního, obchodní a průmyslové statistiky i zákonů stavebních a železničních,³ oznámil hned po svém prvním zvolení na říšskou radu v roce 1885 rektorátu, že nebude s to přednášky své s touž časovou pravidelností konati, jako posud činil, že však přese všechno postará se, aby posluchačům podal »přednášky úplné, obzvláště na kolik jde o povinné kolegium o zákonech stavebních a železničních«. Profesorský sbor české techniky se však v zájmu vyučování vyslovil, aby přednášky Kaizlovy byly suplovány. Teprv od 1. října 1886 byl však k žádosti Kaizlově a po návrhu jeho suplentem ustanoven a ministerstvem schválen dr. Josef Čermák, tehdy právní praktikant zemského soudu v Praze — šlo tehdy vždy jen o suplování dočasné, nikoli trvalé — od konce října 1891 bylo pak po dobu zaměstnání Kaizlova na říšské radě v souhlase s Kaizlem suplování výkladů o zákonech stavebních a železničních a o politickém hospodářství v zimním běhu a od r. 1895-96 i suplování jeho přednášek statistických v letním běhu svěřeno soukr. docentu agrárního zákonodárství na technice dru. Františku Fiedlerovi, tehdy sekretáři zemského výboru království českého.⁴

Necelého čtvrt roku po právní účinnosti svého jmenování řádným profesorem české university byl však Kaizl dne 7. března 1898 povolán za ministra financí kabinetu Thunova. O ministerské činnosti Kaizlově nám v této črtě nenáleží mluvit. Ani po stránce hospodářsko-politické — bylať již beze vsí spojitosti a úrodnosti pro jeho činnost literární. Jen krátce řekneme, že Kaizl provedl dávno marně vymáhané snížení převodních poplatků z nemovitého majetku, že za něho zahájeno zrušení mýt erárních, jeho dílem bylo zrušení novinového kolku i nový regulativ akciový, Kaizl provedl reformu úřednických platů a před samým odstoupením ministerstva Thun-Kaizlova vyhlášeno nové rakousko-uherské vyrovnání (kromě t. zv. příkazovacího zákona o daních spotřebních) a vyhlášeno nejvyšší rozhodnutí z 19. září 1899 z Celovce o zřízení české techniky v Brně. Bohužel obsah přemnohých jeho činů vládních byl — více vinou rakouských poměrů než jeho osobní — v naprostém odporu s názory, jež hájil dříve jako vědec i jako mladý poslanec opoziční. Bojoval za silnou ústavnost — a prohlásil exi-

² »Já zůstal 14 let extraordinařem, z těch 14 let jsem aspoň 6 let přednášel, psal knihy atd. Gauč mne vidí při práci v parlamentě, ví, že jsem extraordinař, ví, že na mne z politických příčin sedí, vidí tam p. Fourniera, p. Pininského, p. Korytowského, kteří jsou větší o... než já a dávno ordináři, ale p. G. ovšem pro českého člověka ani prstem nehne... A pak: od listopadu byl návrh u Gautsche a on mne v červenci nechá jmenovati, a to s platností od 1. ledna 1898!! t. j. teprve od té doby jsem ordinářem, dostanu vyšší plat atd., a to všecko já mám klidně snášeti a ještě mu za to políbiti ruku« — (Kaizl v dopise z 27. července 1897.)

³ V šk. roce 1884-5 Kaizl zamýšlel vedle svých povinných předmětů čísti jednu hodinu týdně »O základech zřízení státních«, čili dle potomní vyhlášky »o politice«, avšak ministerstvo konání těchto přednášek zamítlo, jelikož prý přesahují rámec učitelského oprávnění Kaizlova — Kaizl byl na technice ovšem jen docentem honorovaným určitých předmětů, nikoli habilitován jakožto docent soukromý. (Srv. Obzor nár.-hosp. 1911, str. 307.)

⁴ Vedle Kaizlovy původní docentury byla od šk. roku 1890-91 při nově zřízeném kulturně-technickém vyučování na české technice systemisována druhá honorovaná docentura »vědy správní a právní« i zákonodárství komasačního a melioračního s honorářem ročních 800 zl., kterouž pověřen dr. Fiedler; po jmenování Kaizlově ministrem financí obě docentury sloučeny od 1. ledna 1899 a dr. Fiedler jmenován ad personam řádným profesorem věd právních a státních. Definitivně systemisována byla řádná stolice těchto věd na české technice teprve současně s povoláním prof. dra. Jos. Grubera v lednu 1907.

stenci § 14. za štěstí Rakouska; hlásal zásadu uleviti vrstvám slabším a zvýšiti raději břemena silnějším — a jako ministr financí zvýšil cukerní daň téměř o polovici bez souhlasu parlamentu; jeho strana ke hlavním požadavkům počítala sanaci zubožených zemských financí, ale první finanční ministr z českých řad pro finance království českého neučinil ani toho nejmenšího; také rakousko-uherské vyrovnání s jeho spolupodpisem vydané bylo v odporu s názory, jež sám druhdy až k nejtěžším konfliktům s vlastní stranou byl zastupoval.

Dne 2. října 1899 byla přijata demise celého ministerstva Thunova a s ním i Kaizlova; byv již od 26. září 1898 tajným radou, byl při svém propuštění vyznamenán řádem železné koruny I. třídy.

Hodlal se vrátiti k profesuře a přestěhovati se do Prahy; zůstal však ve Vídni — císař prý mu při audienci řekl: »Neodcházejte z Vídně, budu vás brzy snad zase potřebovati,« a mluvilo se, že se místo Bílínského stane guvernérem banky Rakousko-uherské.

Nějaký čas všechna vina tehdejších neúspěchů politických svalována bez obalu na Kaizla, jehož staročeská a realistická minulost i jeho vysoké vzdělání podněcovaly vždy k němu nedůvěru některého z jeho kolegů, avšak jeho vědomostí i politická zkušenost a obratnost podmaňovaly si znenáhla znovu volky nevolky i radikálnější živly v českém táboře a Kaizl v české politice postoupil znovu na místo nejčelnější. Z hospodářských věcí byl prací jeho zákon o vodních cestách ze dne 11. června 1901, jak byl v definitivní své způsobě přijat, a vodním cestám platila i poslední jeho práce literární.

Blížila se vůbec zase jeho doba, když ho zkosila smrt. Od své těžké a dlouhé choroby, která jej trýznila od května až do konce listopadu 1897 — v polou září poznamenává do denníku »chřadnu den ke dni, kus za kusem odhazuji, nač jsem se chystal a těšil. Všecka energie z mého ducha je smazána . . . Se smrtí mnoho jsem se přátelil« — Kaizl se vlastně nikdy úplně nepozdravil. Netušil arci, že v pozdějším občasném postonávání ozývá se stará choroba definitivně nevy léčená, a podjal se nejnepínnavějších státnických prací celého svého života. V polou července 1901 ochuravěl znovu. Opět považoval svoji chorobu za téměř překonanou, ale v polovici srpna stihl jej nový záchvat, jemuž podlehl. Zemřel v pondělí dne 19. srpna 1901 o 11. hod. dopol. u věku teprv 47 let na svém letním sídle v Myskovicích u Soběslavě a dne 21. srpna pohřben na Vyšehradě.

Smrt jeho vzbudila účast široko i mimo okruh český, ani nenávistná žurnalistika německá neodpírala posmrtného uznání jeho neobyčejnému vzdělání, neúmorné pracovitosti a nezlomné energii. U nás nejvěcnější vzpomínku, prostou »stejně neupřímých panegyrik jako vědomě krivého soudu«, napsal do Vlčkovy Osvěty jeho dávný politický odpůrce Bráf, za to by kdo marně hledal jeho nekrologu v listě, jehož byl Kaizl spoluzakladatelem.

Nejvýznamnější díl Kaizlovy vědecko-literární činnosti — ryze politickou pomijíme zde úplně — spadá do nejprvnějších let. Je podivuhodno, jak záhy Kaizl vědecky vospěl a jak zralé plody vydával již ve věku, kdy přemnozí jiní nevykračují přes přípravu. V 25 letech věku vydává první obšírnější svoji studii o vývoji živnostenské politiky v Bavorsku, v 28. roce věku vychází jeho nejlepší vědecká práce o přesunování daňovém, rok na to následuje jeho na svou dobu znamenité Národní hospodářství, a současně vychází jeho »Obnovený řád živnostenský« a statě o vývoji živnostenského práva v Rakousku, v 30. roce tiskne pozoruhodnou historickou studii o postátnění železnic v Rakousku, kterou o rok později vydává v německém překladě jím samým přehlédnutém, současně připravuje zvláštním pramenným studiem spis o vyrovnání s Uhry z let 1867 a 1877, a v 33. roce věku, r. 1887, vydává první část posledního význačnějšího svého díla »Finanční vědy«, již r. 1892 následuje část druhá a poslední, aniž je dílo zakončeno.

Kaizlovy literární počátky opravňovaly k nadějím co nejslibnějším. Prvními dvěma německými spisy, vzájemně tak odlišnými předmětem i methodou, rázem obrátil na se pozornost badatelů německých, a byla to nejskvělejší tehdy jména německé vědy národohospodářské, jimiž byl proti od-

poru referentovu uveden v kruh pražské fakulty právnické, a Kaizl uvažoval tehdy o možnosti dostat se z Prahy na universitu jinou.

Také u něho — bohužel, s hlediska české vědy a university — a nadto příliš záhy a vylučněji než u koho jiného, věda byla ubita politikou. Také však jeho politická kariéra ukazuje tempo na české a rakouské poměry nezvyklé. Ani nedokončiv 31. roku věku stává se říšským poslancem, po dvou a čtvrt roku vzdává se mandátu, jest však v 36 letech znovu volen a zůstává již trvale věren životu politickému. V 44. roce věku stává se prvním a dosud jediným Čechem, jemuž byl svěřen důležitý resort finanční, po půl druhém roce vrací se z ministerského křesla znovu na politické kolbiště, a když se doba znova příznivě staví k jeho opětnému vzestupu, umírá zákeřnou nemocí, podřát v 47 letech věku. Vnější kariéra věru rychlá a v českých poměrech přímo neobyčejná.

Vlivem politické činnosti, k níž směřovalo i jeho působení žurnalistické, nerozvíjela se vědecko-literární činnost Kaizlova již velmi záhy tak, jak bylo lze očekávat po nadějných jeho počátcích. Po 31. roce věku nevydal Kaizl ani jediné větší samostatné práce, nové vědecké hodnoty tvořící, nýbrž — kromě nedokončené Finanční vědy — jen menší brožury a krátká časopisecká pojednání, skoro vesměs jen k informaci široké veřejnosti o aktuálních otázkách národohospodářských, finančních a naukově organizačních, zejména od r. 1891 nebylo na větší vědeckou práci u něho ani pomyslení.

Literární činnost Kaizlova lze seskupiti v učebnice — Národní hospodářství (1883) a Finanční věda (1888 a 1892), nehledíc k posmrtně vydaným jeho přednáškám z vědy správní —, v theoretické monografie — Der Kampf um Gewerbereform und Gewerbefreiheit in Bayern (1879) a Die Lehre von der Überwälzung der Steuern (1882), k nimž se pojí nečetná pojednání časopisecká, j. O úroku a lichvě (Osvěta 1879), Hospodářská theorie hodnoty (Athenaeum 1890), překlad Grafovy studie Klesání úrokové míry (Athenaeum 1892), Pokroky socialismu (Athenaeum 1891), Ethika a socialism (Naše Doba 1894), Lid selský, jeho poroba a vymanění v zemích českých (Naše Doba 1895), Zlato a stříbro (Obzor nár.-hosp. 1896), a články Náprava rakouské měny (Čas 1890 a pak ve zvláštním otisku), a kratší Progresivní přírážky (Obzor nár.-hosp. 1896), jež jsou již přechodem k třetí kategorii — kterou tvoří spisy a články hospodářsko-politické, téměř veskrz politickou činností jeho vyvolané, zejména z oboru politiky dopravní a sociální, — zvláště Vyrovnání s Uhry 1867 a 1877 (Athenaeum 1886 a ve zvláštním otisku s předmluvou Rezkovou), uvedené již statě o živnostenském řádě, řada pojednání a přednášek z politiky železniční, nehledíc ke stručným většinou knižním referátům, zejména v Athenaeu a v Conradových Jahrbücher uveřejňovaným.

Kaizlovo »Národní hospodářství«, určené pro studium akademické i soukromé, vzešlo z příprav k jeho přednáškám universitním. Kaizl zužitkoval v něm četbu spisů ze svého pobytu štrasburského, zejména Roschera, Wagnera, Kniese a především Schöffleho — jinde již ukázáno, z kterých autorů přejal Kaizl definice a theorie hospodářství, statku, hodnoty, kapitálu, úroku, důchodu, úvěru, konjunktury — užil však i všech význačných monografií národohospodářské, sociologické a statistické literatury české, německé, anglické, francouzské a italské. Kniha jeho je první vědecky založená soustavná práce o národním hospodářství, která stručnou, ale živou formou, bohatým obsahem myšlenkovým, četnými příklady z hospodářského života českého i rakouského, vhodnými osvěžujícími doklady z literatury odborné i jiné byla tehdy nejlepším soustavným spisem o národohospodářské theorii v českém jazyce, dostavši teprv vydáním bývalých universitních litografií Bráfových důstojného soupeře. Hověla tou měrou potřebě, že byla za málo let rozebrána a nové vydání důtklivě žádáno, Kaizl však, který svoji knihu opřel o hodnotnou theorii Schöfflova, kterou obhajoval ještě později ve svém pojednání »Hospodářská theorie hodnoty« v Athenaeu 1898 proti nové theorii t. zv. školy rakouské, byl by musil buď vypořádati se polemicky s touto později vítězící theorií, neb ji uznati a podle ní pak svůj spis v základech přepracovati.⁵ Ke druhému vydání knihy tedy nedošlo a potřebě posluchačstva po učební příručce vyhovoval Kaizl v letech 1890tých vydáním přednáškových litografií. Kniha zasluhovala by

⁵ Srv. Brátův nekrolog o Kaizlovi v Osvětě 1901, str. 877.

však opětného vydání již z důvodů literárně-historických, změny, jež provedl ve své nauce Kaizl sám později litografiemi, mohly by účelně býti uvedeny v poznámkách.

Napsati finanční vědu pojal Kaizl v úmysl koncem června 1887. Obsáhlá studia finančně-vědecká provedl Kaizl již k své habilitační monografii o daňovém přesunování z r. 1882, od května 1884 byl svým přítelem prof. Pantaleonim soustavně upozorňován na bohatou finančně-vědeckou literaturu italskou, kterýchžto informací použil nejprve k pečlivě připraveným universitním přednáškám o finanční vědě, a potom hojně v učebnici tištěné. Přes tehdejší útoky Národních Listů, přes to »ukruťné obracení pozornosti na roztrušované klepy a lži, které disgustuje a odvracuje«, Kaizl pracoval »o překot« a již v prvních dnech srpna dokončil text prvního sešitu, rukopis pak jen prohlédl, opravil a doplnil. Nenaleznuv hned nakladatele v Praze — pokoušel se zde marně a záleželo mu na rychlém vyřízení — vydal knížku na jaře 1888 u Ludvíka Masaryka v Hustopeči na Moravě.

Bylo to první české dílo o finanční vědě, mělo cíl vědecký i didaktický, řešiti vědecké problémy a zároveň sloužiti potřebám posluchačů vysokoškolských. V rozporu staré metody s novou — finanční věda pokládána dříve za praktickou nauku o hospodářstvích finančních, činěno z ní »vademecum finančních ministrů a poslanců«, podávající navedení, jak mají finance nejpríměřeněji býti upraveny — Kaizl pod vlivem italských badatelů prohlašoval za účel finanční vědy »ryzí poznání, pouhou theorii — nic praktického, žádná navedení, ani rady ani pokyny, ani plány budoucí lepší úpravy financí«, ještě v prvním vydání »jakkoliv nerad a ne bez zdráhání« šel však Kaizl »na ten čas obvyklou cestou«, přičiňuje se alespoň, by na svém místě — jmenovitě při všeobecné nauce o daních — »vyznačoval a odlišoval theorii od finanční politiky«, teprve v II. vydání, k němuž došlo již r. 1892 současně s vydáním II. části o důchodech výrobních a důchodech berních, chtěl podati finanční vědu ryze theoretickou, i zde však nehotovost vědy i ohledy na posluchače universitní nutily jej ke kompromisu.

Kaizlova Finanční věda jeví znamenitý rozhled po literatuře nejen německé, nýbrž i anglické, francouzské, ruské a zvláště italské, výklady oživeny hojnými doslovnými citáty z této literatury, příklady voleny co možná z poměrů domácích — všeobecný nástin o historickém vývoji financí doložil Kaizl »konkretným, poněkud zevrubněji provedeným obrazem historie financí zemí českých« dle Palackého, Gindelyho, Jar. Čelakovského, Bohuše Riegra a Tomka zpracovaným — vůbec kniha založena historicky.

V druhém vydání spis slohově zjasněn a zčeštěn, poznámky z textu zařazeny pod čáru, odkazy na knihu o národním hospodářství nahrazeny výklady samostatnými, některé části účinkem kritik Kramářovy a Čuhlovy zdokonaleny. Také v druhém svazku hojně místa zabírají historické výklady o královských (státních) statcích rolnických a závodech hornických, o státních průmyslových závodech doby merkantilistické, o vývoji komunikací a mýt silničních, pošt a telegrafů, o historii státního podnikání železničního ve všech státech moderní hospodářské kultury.

Lze přití se o to, spadají-li všechny tyto výklady pojmově do finanční vědy; Kaizl sám přednášval je ve správní vědě, odkud je — zejm. o státním provozu železničním — přejal doslovně do tištěné finanční vědy. Rychlost, s jakou Kaizl svou Finanční vědu k tisku připravil, zdá se nasvědčovati, že také v jiných partiích jejích použil svých školských výkladů nejen o finanční vědě, nýbrž i o národním hospodářství a vědě správní. V partiích o všeobecné theorii daňové přemnoho místa věnováno klasifikacím daňovým a zvláště důkladně založená část o přesouvání daňovém, jím před lety monograficky zpracovaném.

Na své Finanční vědě Kaizl právem si zakládal; ministerský koncipista dr. Alois Körner přeložil jí koncem r. 1899 pod dohledem samého autora do němčiny a po smrti Kaizlově byla r. 1903 vydána s překladatelovými poznámkami též italsky.

V »Obzoru národohospodářském« konečně otiskl jsem na základě vlastních úplných zápisků ze zimního běhu 1888-9, které se skoro naveskrze shodují se zachovanými litografiemi z r. 1890-1 (a kde se neshodují, jsou úplnější a druhdy i výraznější), některé části jeho universitních přednášek o vě-

dě správní, a sice v roč. 1909 všeobecný úvod o vědě správní i politice národohospodářské a politiku živnostenskou, v roč. 1912 jeho přednášky o politice tržební.

Jako později při otisknutí přednáškových litografií Bráfových rozhodlo pro otisknutí Kaizlový vědy správní, že obsah i forma těchto jeho výkladů svědčí o propracovanosti. Pro politiku živnostenskou, první a nejobširnější část své vědy správní, použil Kaizl svého staršího spisu o živnostenské reformě a živnost. svobodě v Bavorsku, o politice agrární i tržební přednášel Kaizl i psal též monograficky — německé jeho kolegium o »rakouské obchodní politice od 18. stol. až po naše dny«⁶ mělo časem v prohloubení vyjítí jako samostatná monografie, k čemuž však nedošlo — čehož zřejmé znaky jeví se i v jeho souborných přednáškách fakultních, některé části politiky dopravní přejal později sám do druhého svazku své tiskem vydané vědy finanční. Bohatý obsah i skvělý namnoze sloh činí i tyto přednášky Kaizlový dílem trvalé ceny, jehož uveřejnění je s to, aby pověst Kaizlovu jakožto učence a profesora jenom zvýšilo, nehledíc k tomu, že i v podobě, v jaké se zachovaly, poslouží i prakticky jakožto výborná orientace o základních poučkách a historickém vývoji politiky národohospodářské.

Dlužno litovati, že se asi nezachovalo jeho fakultní čtení o rozpočtu z letního běhu 1887, ani v pozůstalosti Kaizlově, ani (pokud bylo lze se dopítí) v zápiskách nečetných jeho tehdy posluchačů; čtení toto již vzhledem k parlamentní činnosti Kaizlově obsahovalo nepochybně bystré postřehy a úvahy.

Historický sklon Kaizlův projevoval se jak v jeho docentských přednáškách speciálních, tak i v povinných čteních zejména o vědě správní. Jeho politika živnostenská není vlastně leč historií živnostenského zřízení od dob cechovních přes koncesní soustavu osvíceného absolutismu k novodobé živnostenské svobodě a nejnovějšímu protiliberálnímu vývoji živnostenského zřízení, jehož plodem byla jednak reforma řemeslnická, jednak reforma dělnická (ochranné zákonodárství, živnostenská inspekce, dělnické pojišťování) — vše skoro výhradně o poměrech rakouských — s dodatkem dvou nepatrných odstavců o živnostenském vyučování a ochraně vynálezů, vzorků a známek.

Politika agrární podává rovněž jen historií právního postavení selského lidu, opět skoro výhradně v zemích českých se stručným dodatkem o pozemkovém vyvazení v Prusku a v Rusku a o účincích emancipace rolnictva na techniku a ekonomiku agrární, politika dopravní jen zase historií železnic a železničního postátníování v Rakousku, Prusku, Rusku, Francii, Itálii, Anglii a Spojených Státech. Toliko v tržební politice předcházejí historicko-hospodářským partii úvodní všeobecné výklady o tržbě, jejích charakteristických znacích, o produktivnosti tržby a jejím významu národohospodářském a sociologickém a o politice tržební, jádro výkladů tvoří však i zde tržební politika Rakouska, toliko závěr pak tvoří krásná, arci stručná theoretická partie o celní ochraně, která právě v době, když Kaizl své přednášky konal, nabývala vždy většího praktického významu na evropském kontinentě.

V hospodářsko-politických monografiích Kaizlových zabírají nejčelnější místo problémy politiky živnostenské, železniční a valutní. Již svoji práci o živnostenské politice Bavorska (1879) Kaizl posuzoval jen jako přípravu k vědeckému vyličení historického vývoje živnostenské politiky v zemích rakouských, záhy po návratu do Prahy na veřejné schůzi v Konviktě v únoru 1880 seznal, »jaký bezedný nedostatek logiky myšlenek a velká neznalost společenských souvislostí roztahuje se na řečníštích« a mámi obecnstvo »frázemi a vtípy k politování otrěpanými«, a šlo mu o jeho uvědomění, konečně i jako universitní učitel byl nutkán ovládati otázku živnostensko-právního vývoje v Rakousku, tehdy právě ve varu se nacházejícího. V tehdejších rozporu mezi snahami tu o zachování dosavadní soustavy živnostensko-liberální, tu o provedení reformy dělnické, tu o reakci maloživnostnickou,⁷ Kaizl ve čtyřech statích vyložil své názory jak o sociální vládní předloze z r. 1879, tak o nové vládní osnově stran reformy celého živnostenského řádu z r. 1880, tak konečně o uzákonění novely z roku 1883,⁸ ba vydal dokonce celý nyní »Obnovený řád živnostenský« v novém, správném, srozumitelném a duchem

⁶ V dubnu 1880 psal o něm Kaizl: »předmět velmi interessantní, ale každá přednáška vyhledává několikadenní přípravu a studium celého »codex austriacus«.

⁷ Viz o tom dr. Gruber, Průmyslová politika, str. 143 a násl.

i formou českém překladě s vysvětlivkami, rozdily mezi starým živnostenským řádem z r. 1859 a maloživnostnickou jeho novelou z r. 1883 ostře vyhrcoujícími. Kaizl byl nepřitelem politiky živnostensko-reakční; co nemohl říci se zřetelem k mohutnému vlivu nových (od r. 1882) pětizlatových voličů maloživnostenských a ke staročeské straně, v jejichž »Prostonárodních spisech politických« jeho překlad z r. 1883 vyšel, pověděl bez obalu ve vědecké revui Conradově: »zákon je dílem nejednotným, technicky nedokonalým«, hovoří »reakcionářským snahám řemeslníků, více na oko než ve skutečnosti«, výsledek jeho »scvrkne se v krátkověkou illusi malých živností, že se jim nyní pomohlo«, § 14. o vylouženém průkazu způsobilosti nestane se »naprosto nikdy zázračným lékem pro churavící malé živnostnictvo«, »v zájmu zdokonalení a ukáznění živnostenského dorostu« by chtěl Kaizl »vždy věnovati mnoho sympatie zkouškám učednickým«, mnohem lépe by však působily přísnější, ale nezávazné zkoušky učednické, které jedině by poskytovaly příštímu mistru právo míti učedníky — tedy asi »malý průkaz způsobilosti«, později v Německu uzákoněný.

Význačné místo v Kaizlově činnosti vědecké i politické zaujímaly železnice. V II. ročníku »Athenea« (1884/5) uveřejnil Kaizl studii »Postátnění železnic v Rakousku«, výslovně pro širší kruhy obecnosti určenou, v níž mu postátnění železnic bylo příznakem a výsledkem vznikající neb již hotové nadvlády novějšího směru státopřejného a sociálně-politického nad starším směrem liberálně-individualistickým. Vyličil dále dle protokolů říšské rady a říšských zákoníků kriticky objektivně historii postátnovací železniční akce v Rakousku, která tehdy právě opět intenzivněji postupovala, a jako její aktiva vytkl vzkrášení a oživení stavební činnosti železniční, předčlenitá doplnění železniční sítě rakouské drahami arlberskou a transversálkou haličskou a českomoravskou, zmenšení finančního břemene subvenčního, potlačení neživotných podniků železničních, zlacnění dopravních výkonů, tehdy již provedené a ještě očekávané, i zdravou tarifní konkurenci drahám soukromým. Sám však doznává v scukromém dopise, že není postátnovacím fanatikem, maje ostatně »stále pochybnost a strach, aby nepřišel den, ve kterém stát prodá všechny železnice, jak jsme to viděli již jednou v Rakousku.«

Postátnovací proces nepokládal arci⁹ za plod náhody, nýbrž za nutný následek charakteristických vývojových momentů každého státu, souvisící s hospodářskou, kulturní a sociální jeho individualitou.

Nepříznivé finanční výsledky soustavy státních drah a státní železniční politiky tarifní, následkem snížení osobních i nákladních tarifů státních drah počátkem let 1890 v Rakousku, přiměl však Kaizla, že od r. 1891 kladl v parlamentním jednání i publicisticky vždy větší důraz na finanční výnosnost státních železnic, obrací se co nejrozhodněji proti snahám, které pokládají dráhy za »ústavy z povolání filantropické«, za »podniky samou podstatou pasivní«, na úkor širokých vrstev obyvatelstva, které v daních doplácí na schodky státního výkonu železničního. Navázav na Ederovu knihu o finančních výsledcích rakouské železniční politiky, Kaizl r. 1895 v temperamentně psané studii z oboru politiky železniční se ostře polemicky obrací proti dopravním nadšencům, kteří by v domněle samozřejmém zájmu celku chtěli všechno zboží co nejlaciněji a nejlépe zadarmo dopravovati,¹⁰ dovozuje, že užitek, jež také státní dráhy přinášejí, nikterak nedostává se všem občanům státním a tím méně

⁹ Stati »Der Regierungsentwurf eines Gesetzes zur Abänderung und Ergänzung der Gewerbeordnung in Oesterreich« (Conrad's Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1879) o první osnově, »Der Gesetzentwurf betreffend die Einführung einer neuen Gewerbeordnung in Oesterreich« (pražská Politik v lednu a v únoru 1881) o druhé, a o živnost. novele z r. 1883 v českém překladě »Obnoveného řádu živnostenského« a v Conradových Jahrbücher 1883 (Die Reform des Gewerberechts in Oesterreich).

¹⁰ Über Verstaatlichung der Eisenbahnen, přednáška v Klubu rak. železn. úředníků dne 26. února 1889, vyšla v Oesterr. Eisenbahnzeitung 1889 a ve zvl. otisku, podávala ostatně, pomíjejíc dogmatické projednávání látky, znázornění vývoje a tehdejšího stavu v Prusku, Itálii, Francii a Rusku i krátce v Rakousku.

¹¹ Passive Eisenbahnen, ein Kapitel zur Finanz- und Socialpolitik Oesterreichs, ve vídeňském týždenníku »Die Zeit« 1895, také ve zvláštním otisku Vídeň 1895, stran 24, kratší články Staatsbahnen und Staatsfinanzen v Zeit-

všem stejnoměrně, že výhody ze snížených tarifů nepřenášejí se vždy z malé hrstky bezprostředních uživatelů na veškeré občanstvo, nýbrž že uvážnou přečasto kdesi mezi pokladnami státních drah a kapkami spotřebitelstva u velikých podnikatelů obchodních a průmyslových, u velkostatkářů, speditérů a pod. Požadoval tudíž Kaizl od státních drah alespoň plnou náhradu nákladů a co možná i přebytky a zisk, který by naplňoval pokladnu berní. Tarify, které nezjednávají státním drahám aspoň plné náhrady nákladů, nejsou spravedlivé ani hospodářsky, ani finančně, ani sociálně.¹¹

S téhož hlediska Kaizl posuzoval i tehdejší předlohy postátňovací, Wurmbrandovy i pozdější Wittkovy: dráhy nebudtež akcionářům přepřaceny — vláda sama r. 1896 doznávala, že přepřací dráhu severozápadní asi o 5 mil. zl., Kaizl vypočítával, že dokonce o plných 17½ mil. zl. — nebudtež »těměř vyhazovány ve prospěch soukromých podniků a soukromých spekulantů statisíce v rentách a miliony v kapitálu«, jak napomínal Kaizl v závěru své řeči dne 14. dubna 1896, a předloha postátňovací přijetím opozičního stanoviska Kaizlova v poslanecké sněmovně padla.

Víme ovšem, že další vývoj ukázal nesprávnost Kaizlova postupu s hlediska národního i hospodářského. Jakousi ironií osudu byl Kaizl po letech donucen státi v čele parlamentní akce za zbudování vodních cest od Dunaje k Vltavě, Labi, Odře a Visle, kde o finanční rentabilitě tím méně mohlo být řeči. Theoreticky Kaizl svého stanoviska arci ani teď se nespustil. Ve své poslední tištěné práci »Vody« v Pelcových »Rozhledech« sice polemizuje proti pochybnostem o účelnosti tehdejší průplavní akce Koerbroy i nestrannými národohospodáři u nás vyslovovaným, nicméně však nejostřeji vystupuje proti těm, kdož v státním a zemském nákladu na vodní cesty věnovaném spatřovali jen obět přinesenou à fonds perdu a požadovali, aby se upustilo od poplatků ke zúročení a umoření kapitálu zařizovacího a přihlíželo při stanovení sazeb výhradně k výdajům provozovacím.

Bystrou studií prokázal Kaizl svou zběhlost a sečtěllost i v otázce valutní. Jeho spisek »Náprava rakouské měny«¹² jde v požadavku zlaté měny zásadně dále nežli o pět roků starší brožura Bráfova. Přimlouval se za odstranění veškerých státovek a vůbec za radikální řešení otázky, odpíral tomu, aby »stříbrné zlatky« nezůstaly — jako v Německu tolary — kurantní mincí, nýbrž žádal, aby stlačený byly na úroveň drobných, peněžní cirkulace skládala by se z kurantních mincí zlatých, větších a menších drobných mincí stříbrných a měděných a z bankovek volně za zlato směnitelných. Náprava měny bude vyžadovati okrouhle 340 mil. zlatých ročně, tedy při 4¼% úroku 14·45 mil. zlatých, tento roční náklad valutní reformy by však byl do značné míry odčiněn stoupanutím kursu státních dluhopisů a tedy možností jejich úrokové konverse. Stát odvede veškeré půjčkou nabyté zlato v podobě nových zlatků po 5 a 10 zl. bance Rakousko-uherské a prohlásí za to všechny obíhající státovky za dluhy banky; přípravné práce nemusí trvat než rok, rovněž nic nebrání tomu, aby banka za bývalé státovky i za vlastní cedule začala vydávat zlato, do určité doby pak musí všechny staré státovky býti předloženy bance k záměně buď za kov buď za nové bankovky na rakousko-uherskou měnu znějící. Tak »beze všeho otřesení dané rovnováhy hospodářského života soukromého a veřejného, hladce, bez nárazů vplyneme z nepokojných a úkladných vln měny papírové do bezpečného přístavu kovové měny a po učení dlouhou, hroznou, drahou zkušeností, bohda neodvratně přidržíme se odpovědi, někdy předčasně papírovým penězům dané slovy: »Nikdy více!«

schrift für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt der österr.-ung. Monarchie 1895, kde rovněž na základě výsledků knihy Ederovy (Die österreichische Eisenbahnpolitik nach ihren staatsfinanziellen Ergebnissen von Dr. Albert Eder, Vídeň 1894) dochází k potvrzení týchž názorů, »Das Budget des staatlichen Eisenbahnbetriebes, v témž týdeníku 1897, kde rozbírá v témž duchu příslušné partie státního rozpočtu na rok 1897.

¹¹ Kaizlovo ostře polemické pojednání vyvolalo jako odpověď málo vědeckou brožuru Rudolfa hr. Czernína »Sollen Staatsbahnen rentieren« (Vídeň 1896).

¹² V Praze 1890, Sbírkou přednášek a rozprav (redig. Jaroslav Goll a Otakar Hostinský) serie IV., čís. 3., nákl. J. Otty, 55 stran. Podstatný obsah spisku přednesl Kaizl v Právnické Jednotě 20. února a 6. března 1890 a uveřejnil v Čase IV., 1890, str. 113. a násl.

Cesty skutečnosti byly i zde jiné, postup reformy vůbec byl zdlouhavější, k povinné výměně bankovek za kov u nás vůbec nedošlo, a čtvrtstoleté jubileum valutní reformy slavíme v nové záplavě papírů.

Od r. 1891 literární činnost Kaizlova, pokud nescouvisela s jeho postavením jako politika, nebyla až do jeho smrti vůbec obsáhlá. Vyšlo v tomto desetiletí r. 1892 druhé vydání prvního díla jeho »Finanční vědy«, značnou měrou rozšířené a pozměněné, a zároveň téhož roku díl druhý, obsahující knihu III. a IV., důchody výrobní a důchody berní a končící všeobecnou theorií daňovou, jinak se jeho literární činnost obmezovala — až na jedinou výjimku — na kratší časopisecké statí a na stručné knižní referáty.

Touto výjimkou je Kaizlova studie o Grünbergově knize: »Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien« (Lipsko, 1894) v II. roč. »Naší Doby« pod názvem »Lid selský, jeho poroba a vymanění v zemích českých«, kde na základě české literatury Grünbergem nepoužité výsledky badání Grünbergova doplňuje a opravuje. Kaizl naproti Grünbergovu mínění, jakoby v Čechách bylo bývalo pouhé dědičné poddanství, zastával názor, že v Čechách skutečně existovalo »opravdové nevolnictví neboli člověčenství, které značí zvláštní osobněprávní a majetkoprávní stav«, který jest »mezilehlým útvarem mezi otroctvím a svobodou« a který byl zrušen teprve zákonodárstvím z poslední třetiny 18. století, a bídu selského lidu v minulých dobách svaloval na poddanské útlaky vrchnostmi výhradněji, než činil Grünberg a než připouští mladší naši historikové, ukazující právem na nesmírný tlak břemen daňových. Studie o Grünbergovi svědčí o daleko hlubším zaujetí se agrárním zřízením vůbec a zejména českým proti r. 1885, kdy dle dopisu Pantaleonimu z 5. dubna o svých přednáškách ze správní vědy »má strach« z politiky agrární, »poněvadž o této látce jsem já sám velmi málo informován a jsem nucen načrtnouti toliko obraz ve velkých rysech, věc tím nesnadnější, čím méně jest informován malíř sám.«

Celkem uveřejnil Kaizl v posledním desetiletí svého života, nyní skoro výhradně politickou činností vyčerpávaného, z oboru národohospodářského asi dvanáct časopiseckých statí, většinou souvisejících s jeho činností politickou — v poslanecké sněmovně říšské rady Kaizl opětovně mluvil o rakouské železniční politice a postátnění tratí soukromých, o úpravě měny, o daňových předlohách, o státním rozpočtu, o reformě právnických studií a pod. — a materiálu pro své řeči pečlivě sebraného používal i pro příbuzné práce literární.

Jenom některé jeho statí povstaly bez této souvislosti, buď že děkují za vznik jeho zálibám theoretickým, nebo že navazují na jiné časové zjevy v literatuře i životě hospodářském a sociálním. Je to překlad Grafovy přednášky »Klesání úrokové míry« (Athenaeum 1892), kritický referát, stopující vnitřní úspěchy socialismu zejména na sjezdech socialistických a sociálně politických i na Hertzkově »Freilandu«, pod názvem Pokroky socialismu (Athenaeum 1891), zpráva o diskusi mezi německou společností pro ethickou kulturu a socialisty pod názvem »Ethika a socialism« v prvním ročníku »Naší Doby«, článek Zlato a stříbro v prvním ročníku »Obzoru Národohospodářského« 1896, kde na statistických číslech o těžbě zlata a stříbra za posledních let dokazuje »tak ohromnou míru rozšíření žlutého kovu mincovního, že i velmi rozšířeným oběhovým potřebám hospodářského obchodu přichází vstříc«, finančně-vědeckých a finančně-politických problémů konečně dotýkají se Kaizlův článek »Progressivní přírážky« v »Obzoru Národohosp.« 1896 a »Die historischen Steuerprincipien« v Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung.

Kaizl byl vůbec pilným přispívatelem časopisů odborných i politických, s jejichž směrem souhlasil, a přehojné jsou až do r. 1891 jeho populárně a jasně, vždy pak s vědeckým prohloubením psané články buď o aktuálních otázkách hospodářsko-politických, buď o nových zjevech literatury ekonomické. Byly to z českých listů Právník, Athenaeum, jehož spolupracovníkem byl Kaizl po celou dobu vycházení, zejména kritickými statěmi o spisech a problémech národohospodářských, filosofických a sociologických a jehož byl od VI. ročníku (1888) až do posledního (desátého) redaktorem i vydavatelem, a za doby jeho staročeského poslancování i Pokrok a Politik — v této uveřejnil zejména své studie

živnostensko-politické a články proti rakouským zákonům socialistickým, o nemocenském pojišťování atd. —, později v l. 1888—1890 Čas — v něm vyšly jeho hospodářské články o melioračním fondu a zachování selských usedlostí, o skladištích a warrantech, o nemocenských pokladnách, o Rakousko-uherské bance a o státních drahách rakouských, o nápravě měny a o reformě přímých daní — pak Naše Doba, jejímž byl spoluzakladatelem a v prvním roce rovněž spoluredaktorem, a Obzor Národohospodářský, z cizích především Conradovy Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Oesterr. Eisenbahnzeitung, Zeitschrift für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt, Die Zeit a Giornale degli economisti, do cizojazyčných revuí národohospodářských psal zejména referáty o odborné literatuře italské a ruské.

Asi v r. 1906 počato bylo mezi politickými i osobními stoupenci a přáteli Kaizlovými i mezi těmi, kdo znali a cenili jej z učitelské jeho působnosti, vyjednávání, aby duševní dílo Kaizlovo bylo v plném rozsahu zachováno budoucnosti. Měly být ve třech, čtyřech dílech sebrány a vydány nejen jeho spisy, časopisecké stati, kritiky, zprávy, řeči a přednášky národohospodářské — i cizojazyčné v překladě neb alespoň ve výtahu — nýbrž i jeho spisy, řeči a přednášky státovědecké a politické, i jeho paměti a korespondence. Podniknuty byly přípravy pro sebrání a uspořádání materiálu, ale jednání samo protáhlo se, až na konec uvázlo úplně. Zatím dr. Zd. V. Tcholka vydal v trojsvazkovém obsáhlém díle »Dr. Jos. Kaizl: Z mého života«¹³ životopis Kaizlův, jeho denníky, psané celkem vždy hned po událostech, i jeho a jeho vrstevníků korespondenci, konečně i četné literární práce a řeči Kaizlovy, které byly buď dotud ještě v rukopise, nebo sice již vyšly tiskem, byly však zapomenuty a málo přístupny. —

Na konec několik slov o Kaizlově činnosti při zkouškách a při reformě právnického studia. Jako člen zkušební komise při státních zkouškách odboru státovědeckého, jímž byl jmenován 10. listopadu 1881, požíval Kaizl pověsti zkušebního komisaře přísného a obávaného. Arci s hlediska tehdejších názorů na třetí státní zkoušku státovědeckou. Jednak okolnost, že obrovská většina tehdejšího právnického dorostu měla při studiích především na mysli pouze přípravu pro budoucí povolání civilně-právní (službu soudní, advokacii, notářství), proti nimž povolání správní, státní a samosprávná služba politická, služba finanční, železniční, poštovní atd., daleko více než dnes ustupovala do pozadí, jednak, že právě na české právnické fakultě dvě autority civilně právní — Randa pro rakouské právo občanské, obchodní a směnečné a Ott pro civilní řízení soudní — svým leskem vědeckým, také v mimočeském světě uznaným, od počátku silně přezářovaly všechny ostatní obory, které si teprv znenáhla vedle nich dobývaly uznání a uplatnění, způsobila, že předměty státovědecké větší ještě měrou nežli dnes byly studentstvem znevažovány v přednáškách i při zkouškách. Kdežto státní zkouška judiciální bývala postrachem a předmětem mnohaměsíční bedlivé péče, pokládána třetí, státovědecká zkouška, které pro vstup k některým právnickým povoláním nebývalo dočasně ani potřebí, za pouhý přívěšek nebo zbytečnou formalitu, k jejíž přípravě se hodlalo vystačiti několika týdny. Zkušebními předměty byly pouze národní hospodářství, finanční věda a statistika říše rakousko-uherské, která byla jen jaksi zdokonaleným, arcí obtížnějším vydáním rakouského zeměpisu ze školy střední s úmerným, na trvalo nezapamatovatelným balastem číselným; o rakouském právu ústavním a správním nebylo při zkoušce řeči, jakési elementy správního práva byly toliko ve správní vědě, zkoušené při hospodářství národním. Jako kandidáti pohlíželi na státovědeckou státní zkoušku i mnozí zkušební komisaři; mírně se zkoušelo a mírně posuzovalo, a druhdy jakoby se bylo soudilo, že kterýkoliv zkušební komisař může zkoušet kterýkoliv předmět zkušební. Kaizl, který při svém poslaneckém zaneprázdnění jen v některých letech přednášel a zřídka zkoušel a jehož čtení nebývala proto značněji frekventována a i v litografiích řídčeji studována, požadoval dle svého historického založení od kandidátů mnohem více zejména historického detailu, než byli kandidáti zvyklí z přednášek Bráfových, držných více abstraktně theoreticky dle

¹³ Díl I. Od narození do habilitace, dle předmluvy z r. 1908, díl II. Od habilitace dra. Jos. Kaizla r. 1874 až k jeho vstupu do národní strany svobodomyslné r. 1890, s předmluvou z července 1911, a nejobsáhlejší díl III. Od vstupu Kaizlova do národní strany svobodomyslné až do jeho smrti, s doslovem z července 1914.

zásad Mengrovy exaktní školy rakouské, také úsečný ton, jakým se Kaizl vyjadřoval, uváděl leckterého nectuzilého kandidáta v rozpaky. Kaizl někdy také rád polemisoval při zkoušce s názory od jeho učení odchylnými. Shledal-li Kaizl však u kandidáta jen trochu hlubší přípravu theoretickou, historickou nebo filosofickou, býval očividně potěšen a neskřblil uznáním, třeba často s tím, co bylo mu kandidátem podáváno, nesouhlasil. A tak i po této stránce pilní kandidáti zachovají mu vděčnou vzpomínku.

Reformy právnického studia účastnil se Kaizl sám jako poslanec. Domáhal se — veda spolu s Masarykem, Slavíkem a Roszkowským oposici proti dosavadní úpravě studií i proti opravám panskou sněmovnou i výborem poslanecké sněmovny navrhovaným — aby výklady historicko-právní byly omezeny (římské právo na př. nejvýše 14—15 hodin) a státní vědy aby od samého počátku byly učiněny prvním základem studia již v prvním přípravném oddělení jeho, ač má-li právní studium býtí »na výši dočasného pokroku věd společenských a z něho plynoucího pojetí o zdrojích, o významu a úkolech práva v životě společenském a má-li právník na druhé straně býtí s veliké úkoly, které naň vznáší nejen úřední a praktické povolání jeho . . . ale i platnost, kterou mu ve společnosti zjednává znalost platných řádů právních«. Ve sporu názorů zásada tato podlehla a »zůstalo na konec při staré osnově, odpovídající tuhému absolutismu let padesátých« a »tím vyneseno soud nad hloubkou a opravdovostí celého díla jakožto reformy a toho, co od něho jest se nadíti«. Po dvojím jednání mezi sněmovnou poslaneckou a panskou »poslední slovo« reformy bylo, že všeobecné státní právo vymýceno z předmětů povinných a všeobecná i rakouská statistika ze zkušebních předmětů, do prvního studijního oddílu vsunuty jako nový, povinný a zkušební předmět rakouské říšské dějiny (dějiny vývoje státu a veřejného práva), dále že státní právo (všeobecné i rakouské), správní věda a rakouské právo správní prohlášeny za povinný předmět, konečně že kollegia politicko-ekonomická označena slovy nauka i politika národohospodářská a finanční věda rozšířena »obzvláštním zřetelem k rakouskému zákonodárství finančnímu«. Ostatní změny v předmětech mají význam podřízený, zůstalo však »v hádankové stylisaci« rozdělení studia buď na tři a pět, nebo na dvakrát čtyři semestry. »Tuto nikoli zlatou střední cestu označila oposice slovem »Spottgeburt von Compromiss«.¹⁴

*

Kaizl krátce žil, předčasně zemřel, ale hlubokou stopu zanechal. V české vědě i politice. Stejně duchaplný historik, jako bystrý theoretik a systematik i šťastný popularisátor vše, čeho se slovem nebo pérem dotknul, učinil svěžím, zajímavým a srozumitelným a ozářil leskem genia.¹⁵

¹⁴ Dr. J. Kaizl, Studium právnické, Naše Doba 1894, str. 275—280.

¹⁵ Hlavním pramenem pro údaje ze života Kaizlova bylo přirozeně Tobolkovo vydání »JUDr. Jos. Kaizl: Z mého života«, díl I.—III. V Praze 1909—1914. Kromě toho články: Kaizlova činnost v oboru vědy národohospodářské a finanční, naps. dr. Zd. Tobolka, v Obzoru národohosp. 1913, str. 257 a násl., Dr. Josef Kaizl, naps. dr. Albín Bráf, v Osvětě 1901, str. 875 a násl., Stolice věd právních a státních na české vysoké škole technické v Praze, naps. dr. Jos. Gruber, v Obzoru národohosp. 1911, str. 257 a 305 a násl., kromě toho články v Čase, v Naší Době, České Revui, Athenaeu, Obzoru národohosp., nekrology v denních a j. listech a pod.

Státní knihovna
v Praze
společenský odd.

Bibliothek des Instituts
für Wirtschaftsforschung
in Prag
v Praze
pro hospodářský výzkum
v Praze Ústav

Inventarnummer
Inventární číslo

2720